

Journal of Dutch Linguistics and Literature

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

2

2015 | jaargang 131

TNTL

TOOS STRENG

De historische roman in Nederland, 1790-1899

Waardering en numerieke en thematische ontwikkeling

Abstract – Although the critical appreciation of the historical novel in the nineteenth century strongly fluctuated under the influence of literary historical, historiographical and ideological developments, the genre remained so popular that Dutch authors could not meet the demand at any point in time. Especially German-speaking authors were translated. A detailed statistical comparison of the originally Dutch and the translated historical novels that were published in The Netherlands between 1790 and 1899 brings some typical characteristics of the Dutch historical novel to light. 1) Typically Dutch is the neglect of the Eighteenth Century and – compared to the originally German novels – Antiquity. Dutch authors focused mainly on three periods: the Middle Ages, the Sixteenth Century and, although less than might be expected, the Seventeenth Century. The history of the cultural and economical developments in the Dutch Golden Age had yet to be written and most novelists were not willing and/or capable to do the required research. 2) In contradiction to contemporary complaints about the choice of subject matter of Dutch authors, the Netherlands is the place of action of about fifty percent of the Dutch novels, which is relatively high, especially in comparison to the originally German novels. Finally, it is concluded that the often assumed influence of D.J. van Lennep and/or E.J. Potgieter en R.C. Bakhuizen van den Brink remained limited to just a couple of authors. The last section contains some suggestions for further research.

1 Ter inleiding

Vroeg-negentiende-eeuwse recensenten klaagden er veelvuldig over dat de Nederlandse romanauteurs hun voorbeelden te veel aan het buitenland ontleenden en historische romans schreven over perioden die in de Nederlandse geschiedenis niet zo belangrijk werden bevonden als in de Engelse. De beschuldiging dat Nederlandse auteurs (te) sterk onder buitenlandse invloed stonden, is serieus genomen en in deze traditie past Vissinks en Van der Wiels onderzoek naar de ‘Scotomanie’ (Vissink 1992; Van der Wiel 1999, hoofdstuk 4).¹ Anderzijds behoort het tot de goede neerlandistische traditie op zoek te gaan naar typisch Nederlandse ontwikkelingen en daarbij veel belang te hechten aan individuen. Zo wees W.A.P. Smit op de invloed van David Jacob van Lenneps ‘Verhandeling over het belangrijke van Hollands grond en oudheden voor gevoel en verbeelding’ uit 1827, die de stoot zou hebben gegeven tot het ontstaan en de waardering van de Nederlandse historische roman, en op E.J. Potgieter en R.C. Bakhuizen van den Brink die in *De gids* pleitten voor historische romans die speelden in de Gouden Eeuw, de hel-

1 De geprezen en gelaakte navolging van Scott betrof meer dan de stofkeuze, maar de laatste vormde beslist een heikel punt.

dentijd van het Nederlandse volk (Van der Wiel 1999: 230-254).

In de argumentatie van Smit spelen vier aspecten een rol: de waardering van de historische roman als genre, de numerieke ontwikkeling ervan, de plaats van handeling en de periodekeuze. In deze bijdrage worden deze vier aspecten besproken aan de hand van de historische romans die tussen 1790 en 1899 in Nederland verschenen. Toont de ontwikkeling van de stofkeuze buitenlandse invloeden of zien we juist specifiek Nederlandse ontwikkelingen? Kozen de auteurs bij voorkeur een onderwerp uit de vaderlandse geschiedenis of ontleenden ze hun stof aan de geschiedenis van andere landen, en zo ja welke? Is er op een of meer van deze aspecten invloed van Van Lennep of Potgieter en Bakhuizen aanwijsbaar?

2 Het corpus

Tussen 1790 en 1899 verschenen er in Nederland in totaal 6745 eerste drukken van romans.² Historische romans verschenen aanvankelijk slechts incidenteel, maar nadat in 1824 acht historische romans van Walter Scott in vertaling werden uitgebracht, werd het genre bijzonder populair.³ In het tijdvak 1835-1839 behoorde maar liefst 52 procent van de 239 eerste drukken van romans tot het historische genre. Daarna trad een zekere stabilisatie op en verschenen er per vijf jaar zo'n honderd historische romans. Ook in de tweede eeuwhelft vormden historische romans een substantieel deel van de totale titelproductie van eerste drukken van romans. Op het dieptepunt, in de periode 1890-1894, was nog steeds ruim één op de tien eerste drukken een historische roman.⁴

Bij het samenstellen van het corpus zijn de negentiende-eeuwse noties gevolgd. Wanneer we de moderne opvatting van de historische roman vergelijken met die in de negentiende eeuw blijken er namelijk onvermoede fricties te bestaan. Als er één aspect is waarover tegenwoordig eensgezindheid bestaat, is het dat een historische roman per definitie in het verleden speelt.⁵ Dat de stof aan het verleden is ontleend, is volgens de negentiende-eeuwse opvatting echter niet doorslaggevend. In 1891 karakteriseerde een criticus een werk van Cath. Alberdingk Thijm als 'een actuele historische roman' (S. 1891: 243) en een dergelijk gebruik van de term is geen incident. Neem de volgende titels, voorafgegaan door het jaar van verschijnen.⁶

2 Als werkdefinitie van roman is aangehouden: 'voor volwassenen geschreven, zelfstandig verschenen verhalend proza van zekere omvang'. Zie over de opbouw van de Database Streng: Streng 2011a. Peildatum Database: juni 2014.

3 In het Duitstalige gebied was er rond 1790 een eerste piek van historische romans (Mühlberger & Habitzel 2001). Ook in Nederland bestonden het concept en de uitdrukking 'historische roman' al vóór Scott, al werd de genre-aanduiding veel vaker gebruikt in recensies dan in de titels van individuele werken (Van der Wiel 1999: 113-115).

4 Zie Grafiek 1 en 2 in de Bijlage op de website van *TNTL*: http://www.tntl.nl/addenda/Add-Streng_2015_131_2.pdf

5 Zo stelt het Projekt Historischer Romane als inhoudelijke criterium dat de roman moet spelen in een tijdperk voordat de auteur was geboren (<http://www.uibk.ac.at/germanistik/histrom/docs/about-e.html>). Zie voor een overzicht van de verschillende criteria: Heirbrant 1995.

6 Ik volg het negentiende-eeuwse gebruik en groepeer ook werken met genre-aanduidingen als 'geschiedkundig tafereel', of 'historisch romantische schets' onder de historische romans. Zie over het vermijden van de term 'roman' in titels: Streng 2013. Zie over de diversiteit aan genre-aanduidingen in de

- 1831: *De marketentster van het Hollandsche leger. Een geschiedkundig tafereel uit den laatsten veldtocht.*
- 1851: *Het driehoofdig monster van Zwitserland. Historische tafereelen uit den tijd der woelingen en der verdrijving van de Jezuïten (1844-1847).*
- 1878: *Licht- en schaduwbeelden uit het hedendaagsch Amsterdam. Geschiedkundige roman.*
- 1898: *Dreyfus, de martelaar van het Duivelseiland. Geïllustreerde historische roman.*

Wie in de negentiende eeuw zei dat een roman ‘historisch’ was, bedoelde daarmee op de eerste plaats dat het beschrevene ‘waar gebeurd’ was. Het tijdstip van handeling was daaraan ondergeschikt, ten minste in Nederland en in het Duitse taalgebied. In het Engelse en Franse taalgebied werd de term ‘historische roman’ niet gebruikt voor werken die in het heden of recente verleden speelden (Streng 2014).

Tussen 1790 en 1899 verschenen er in Nederland in het totaal 1494 historische romans. Dit bestand bestaat uit de eerste drukken van zowel Nederlandse en Vlaamse als vertaalde romans. Duitstalige auteurs waren de belangrijkste leveranciers: bijna 33 procent van de eerste drukken was vertaald uit het Duits, ruim drie procent meer dan het aandeel oorspronkelijk Nederlandse romans. Het aandeel van de uit het Engels en Frans vertaalde romans lag daar met respectievelijk 20 en 12 procent ruimschoots onder. De ‘overige talen’ (Scandinavische talen, Spaans, Russisch, et cetera) droegen 4 procent bij.

Brontalen geven een eerste indicatie voor de samenstelling van het corpus maar zijn slechts beperkt bruikbaar bij de bespreking ervan. Brontalen vallen immers niet samen met landen of nationaliteiten, entiteiten die bovendien vloeiend en in ontwikkeling zijn. Het aantal mogelijke variabelen bij vergelijkingen is echter beperkt. Afhankelijk van de vraagstelling wordt bij de vergelijkingen een brede categorie gebruikt als ‘brontaal’ (die van bijna alle historische romans bekend is) of meer specifieke variabelen als het land van herkomst van de auteur.

Ik vergelijk het oorspronkelijk Nederlandse aanbod van eerste drukken van historische romans met het niet-oorspronkelijk Nederlandse aanbod. Maar wat vergelijk je dan? Je mag ervan uitgaan dat de Nederlandse uitgevers kozen wat zij geschikt achtten voor het Nederlandse publiek, wat veelal neerkwam op: waarvoor zij in Nederland een markt zagen. ‘De’ Nederlandse uitgever of ‘de’ Nederlandse markt bestaat echter niet. Een diep gelovig man als W.H. Kirberger, tevens importeur van Engelse werken, koos uit het Engelstalige aanbod de uitgaven die pasten bij de religieuze overtuiging van hemzelf en zijn publiek: de veelal redelijke gefortuneerde en boeken minnende kringen waarin het Reveil zijn aanhangers had (Van der Weel 2002). Katholieke uitgeverijen selecteerden uit de werken die van de Kerk het ‘Nihil obstat’, het stempel van goedkeuring voor verspreiding in brede kring, hadden gekregen. De Haarlemse uitgever A.C. Kruseman – het zou hem veel geld kosten – liet zich voor de samenstelling van zijn fonds adviseren door de in Engeland opgegroeide literaire fijnproever M.P. Lindo, vertaler en kenner van Engelse literatuur (Graat 2007). Maar er waren ook uitgeverijen die simpelweg kozen voor buitenlandse bestsellers, waarbij vooral de Duitse markt leidend was. Uit het Franse aanbod verschenen alleen de werken voor het grote publiek, want vertalingen van Franse romans verschenen, zeker na 1848, vrijwel uitsluitend bij

uitgeverijen die zich op de onderkant van de markt richtten (Streng 2012a; 2012c).

Ik vergelijk uitsluitend de keuzen van Nederlandse uitgeverijen en het is zeer de vraag of die selectie representatief is voor het buitenlandse aanbod. Voor het Franse aanbod is het zelfs een zekerheid dat het niet zo is. Van iedere pretentie dat ik op basis van mijn corpus 'de Nederlandse historische roman' vergelijk met 'de' Duitse, Engelse of Franse historische roman wil ik mij dan ook verre houden. De uitkomsten gelden uitsluitend binnen het beperkte corpus van de in Nederland uitgebrachte en/of vertaalde romans en hebben niet meer – en niet minder – dan attenderende waarde. Zo zal ik ze ook gebruiken.

Na een inleiding over het ontstaan en de waardering van de historische roman in de negentiende eeuw, volgen numerieke analyses van het bestand en een beschouwing over de eigenheden van het Nederlandse corpus, gevolgd door een bespreking van W.A.P. Smits stellingen over het belang van D.J. van Lennep, Potgieter en Bakhuizen voor de ontwikkeling van de historische roman in de negentiende eeuw. Ten slotte volgen enige suggesties voor verder onderzoek.

3 De historische roman in de negentiende eeuw: ontstaan en waardering

Het ligt voor de hand de negentiende-eeuwse belangstelling voor de historische roman te duiden als onderdeel van wat Marita Mathijssen (2013) onlangs heeft bestempeld als 'historiezucht', de met zorg en in brede kring aangekweekte en voortdurend gevoede behoefte bij de negentiende-eeuwers aan historische kennis en duiding. Maar waarom hadden de lezers ter bevrediging van dat verlangen romans nodig? Lag het niet meer voor de hand geschiedschrijvers te lezen?

Hoe zag de geschiedschrijving er uit aan het begin van de negentiende eeuw? De historiografie had een lange traditie van werken die zich toededen op de gedetailleerde en chronologische beschrijving van voorwerpen en gebeurtenissen uit een ver of meer nabij verleden en ze was gericht op het incidentele, aan tijd en plaats gebundene. Deze kroniekmatige vorm van geschiedschrijving werd echter door de achttiende-eeuwse nieuwlichters van de Verlichting afgewezen. Volgens hen moesten historici juist op zoek naar de grote idee in de geschiedenis. In de woorden van Voltaire uit 1738: 'Malheur aux details, c'est une vermine qui tue les grands ouvrages!'.⁷ In de loop van de achttiende eeuw ontstond een scherpe scheiding tussen de zogeheten '*antiquaren*', dat wil zeggen historici die zich toededen op de gedetailleerde beschrijving van voorwerpen en gebeurtenissen uit het verleden, en '*wijsgerige geschiedschrijvers*', die zich tot doel stelden eeuwige waarheden te peuren uit het verloop van de geschiedenis, zo nodig met veronachtzaming van de giftige details waarvan Voltaire sprak (De Schryver 1977: 261-282).⁸ De laatste vorm van geschiedbeoefening maakte grote opgang. Wie enigszins bekend is met de verhandelingen uit de eerste helft van de negentiende eeuw herkent de hooggestemde thema's onmiddellijk. Zo werd aan de hand van de behandeling van vrouwen door de eeuwen heen het bestaan van vooruitgang bewezen, of – in

7 Voltaire deed deze uitspraak in een brief aan Abbé Dubos, 30 oktober 1738.

8 In de terminologie van Miltenburg (1991: 177-178): de polyhistor versus de wijsgerige en pragmatische taakopvatting van de verlichte historici.

de traditie van de Christelijke Verlichting en meer en meer samenvallend met het genre van de leerrede – gewezen op Gods voorzienigheid in de loop der geschiedenis, de onmogelijkheid van vooruitgang zonder het christelijke geloof of het bestaan en de welwillendheid van ‘de God van Nederland’.

De Verlichting had echter ook een empiristische kant waardoor de waardering voor feitelijke details was gegroeid. Tegelijkertijd impliceerde het idee van vooruitgang de mogelijkheid van verandering waardoor er ook bij een breder publiek een zeker historisch besef werd verankerd (Mathijssen 2013). De categorieën tijd en ruimte zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en met het besef van het ‘nu en toen’ groeide het besef van het ‘hier en daar’. Zo bezien zijn nationaal besef en historisch besef twee kanten van dezelfde medaille. Reisbeschrijvingen, een toentertijd populair genre, voedden het besef van het andere in het heden en daarmee tegelijkertijd het besef van het eigene.⁹

Bij het lezerspubliek was de voedingsbodem gelegd voor een vorm van geschiedschrijving waarin het andere, het tijdsgebundene van het verleden werd getoond. De gangbare geschiedschrijving kon echter aan die behoefte niet voldoen. Die was immers in de loop van de achttiende eeuw uiteengevallen in twee varianten, waartussen een onoverbrugbare kloof bestond. Bij de antiquaren ontbrak het verhaal waardoor hun werk voor gewone lezers te taai en te droog was; bij de wijsgerige geschiedschrijvers was de duiding dusdanig abstract dat deze volkomen van de historische werkelijkheid was losgezongen.¹⁰ Zo bezien was het geen wonder dat de historische roman zo’n opgang maakte. De historische roman vulde het gat dat historici hadden laten vallen.¹¹

Tegelijkertijd moet worden benadrukt dat het begrip ‘historische roman’ niet statisch was. De roman in het algemeen, en dus ook de historische roman, was in de negentiende eeuw een genre met een open toekomst, een genre in wording waarvan de eisen niet vastlagen. De historische roman werd gepositioneerd tussen roman en geschiedschrijving. De feitelijke of de gewenste situering helde soms meer over naar de roman, soms meer naar de geschiedschrijving, waarover de opvattingen op hun beurt aan verandering onderhevig waren (De Schryver 1997: 283-320). Zo sprak Kneppelhout (1849: 242) in *De gids* lovend over *Balthasar Bekker in Franeker. Een portret uit de XVIIde eeuw* van E.J. Diest Lorgion als een nieuw type historische roman, al merkte hij erbij op dat anderen het werk tot het ‘historische genus’ zullen rekenen. We kunnen slechts concluderen dat die ‘anderen’ aan het langste eind hebben getrokken.

In de negentiende eeuw werd de term ‘historische roman’ ook gebruikt voor romans die in de eigen tijd of het recente verleden speelden en de behoefte aan dergelijke romans is begrijpelijk tegen de achtergrond van het journalistieke bedrijf in die tijd. Tot ver in de negentiende eeuw was de omvang van kranten beperkt en zij gaven slechts feitelijke en korte berichten over recente gebeurtenissen (Wijfjes 2004: 15, 30-47). In tijdschriften was in beginsel meer ruimte voor analyse, maar in bijdragen over de eigen tijd overheerste de ‘wijsgerige’ benadering. Het publiek stond dus

⁹ Zie Kloek & Mijnhardt (2001: 85) voor de toenemende concentratie van leesbibliotheken in de loop der achttiende eeuw op reisbeschrijvingen, biografieën en romans.

¹⁰ Zie ook Rock (2010: 413-415) die onder meer ‘plezier in geleerdheid’ en ‘uitstel van het verhaal’ kenmerkend acht voor het antiquarisme.

¹¹ Een vergelijkbare opvatting bij Wolff 1970. Zie hierover Van der Wiel 1999: 604, noot 38.

voor de taak zich uit allerlei losse berichten zelf een beeld te vormen van wat er zich in de wereld afspeelde. Tegen die achtergrond is het begrijpelijk dat bijvoorbeeld in de jaren dertig diverse romans verschenen over de troebelen in België. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw verschenen informatieve, analytische en opiniërende bijdragen over de ontwikkelingen in de eigen tijd, aanvankelijk vooral in tijdschriften als *De gids* en *De Nederlandsche spectator* en, na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 toen er meer ruimte kwam in de kranten, ook in de dagbladers. Toen kwam ook het genre van de ‘reportage’ tot ontwikkeling, waarin ooggetuigenverslag en duiding werden gecombineerd (Wijffes 2004: 58-60; Harbers 2014). Het bleef echter aantrekkelijk, zeker voor een publiek dat niet de tijd of de middelen had kranten en tijdschriften nauwgezet te volgen, actuele gebeurtenissen als de Dreyfus-affaire in een verhalende vorm gepresenteerd te krijgen.

Het genre van de roman was in de negentiende eeuw een relatieve nieuwkomer – pas rond het midden van de achttiende eeuw begon, zoals Ian Watt het in zijn klassieke studie uit 1957 noemde, *The rise of the novel*. Die opkomst verliep echter niet probleemloos. Mochten vele lezers het genre met open armen hebben ontvangen, critici lieten zich lang niet altijd lovend uit. Wat konden gevoel en verstand leren van een verhaal dat geheel was ontsproten aan het brein van een enkel individu dat als een god heerste over het lot van de personages? Tot ver in de negentiende eeuw vind je blijken van diepgewortelde achterdocht tegenover de vrije fantasie. Juist omdat die achterdocht zo groot was, betekende ‘historisch’ bovenal ‘waar gebeurd’. Het wantrouwen tegenover de fantasie betekende echter niet dat werkelijkheidgetrouwheid hoog stond aangeschreven. De traditionele (neo-)classicistische poëtica eiste bovenal dat stof en wijze van behandelen werden gelegitimeerd door de traditie. De nieuwlichter roman stond echter per definitie buiten die traditie en de ongelimiteerde vrijheid die het genre bood en waartegen de traditionele poëtische concepten van waarheid en waarschijnlijkheid (lees: traditionele waarheid en traditionele waarschijnlijkheid) machteloos waren, werd met argwaan bejegend.¹² Vanwege die achterdocht werd het waarheidsgehalte van romans vaak benadrukt door te suggereren dat de roman was gebaseerd op gevonden manuscripten, brieven of dagboeken, dat het ging om een ‘ware geschiedenis’ die de auteur zelf had meegemaakt of uit eerste hand had vernomen. Dat was overigens niets nieuws. Al in de zeventiende eeuw werden romans gepresenteerd als het relaas van ware gebeurtenissen.¹³ Het laat zich raden dat dergelijk ‘misbruik’ van de stijl van kronieken, dagboeken en geschiedschrijving werd veroordeeld als misbruik van de goedgelovigheid van de argeloze lezers en de achterdocht tegenover de roman slechts vergrootte.

De historische roman wekte in het begin van de negentiende eeuw dan ook gemengde reacties. Enerzijds was men enthousiast over het genre omdat de historische roman, anders dan de niet-historische roman, niet uitsluitend op de fantasie berustte en dus kennis over het verleden kon overdragen, maar tegelijkertijd waren er bezwaren. Een historische roman bevat zowel historische feiten als personages en gebeurtenissen die door de auteur zijn verzonnen. Hoe ver ging de

¹² Zie over de achttiende eeuw het hoofdstuk ‘De roman: van speeltuin tot kunstgenre’ in Leemans & Johannes 2013.

¹³ Zie over de ‘negatie’ van de roman in de zeventiende eeuw door een roman te presenteren als het relaas van ware gebeurtenissen: Pol 1987: I, 79-110.

dichterlijke vrijheid? Kennisoverdracht was alleen mogelijk wanneer de lezers onderscheid konden maken tussen waarheid en fantasie maar hoe kon de lezer die uit elkaar houden? Enkel en wezen de historische roman in het algemeen af als een onzalig en hybride mengsel van feiten en verzinsels. De meeste critici namen er echter genoegen mee wanneer de auteur in het voor- of nawoord en/of voetnoten duidelijk maakte welke bronnen waren gebruikt, wat geheel aan de fantasie was ontsproten en of, waar en waarom was afgeweken van de geschiedenis. De discussie over de historische roman als een, al dan niet geoorloofde, vermenging van waarheid en verbeelding en – bovenal – over de juiste mengverhouding tussen beide werd vanaf het einde van de achttiende eeuw en tot ver in de negentiende gevoerd (Van der Wiel 1999: 555).

Dat critici het van het grootste belang achtten dat de grenzen tussen waarheid en verbeelding nauwkeurig in het oog werden gehouden en dat zij, bijvoorbeeld, uit naam van de goede smaak ageerden tegen het gezamenlijk gebruik van historische en verbedene personen als personages, is begrijpelijker wanneer je je realiseert dat historische romans ook in het heden of het recente verleden konden spelen. Wie de soms felle reacties leest op romans waarin de liefdesaffaires van lang overleden koningen en tsarina's breed worden uitgemeten en auteurs historisch erkende feiten, onbewezen geruchten en eigen verzinsels vrijelijk mengden, moet bedenken dat die reacties mede zijn ingegeven door de angst dat vandaag of morgen een of andere schrijver op een dergelijke manier de seksuele escapades van koning Willem III in een roman zou kunnen opdissen – al betwijfel ik of een uitgever zich eraan zou hebben gewaagd.

Een tweede discussiepunt was de vraag welke historische gebeurtenissen geschikte stof opleverden. Literatuurhistorici hebben vooral de door het nationalisme gevoede pleidooien uit het tijdvak 1825-1850 gedocumenteerd waarin werd bepleit dat de historische roman de meest glorievolle perioden uit het nationale verleden onder de aandacht moest brengen (Van der Wiel 1999: 323-329; 338-369).

Bij de antiquaren ontbrak het verhaal, stelde ik hierboven, en het was de verdienste van de historische romans dat ze deze lacune vulden. De vraag is dan natuurlijk welk verhaal de romanschrijver bracht. Tot ver in de negentiende eeuw was een liefdesverhaal een verplicht element in een roman. 'Een roman moest "romantisch" zijn en als in een Bollywoodfilm draaide het handelingsverloop uiteindelijk om twee geliefden die elkaar, na de nodige zijwegen en moeilijkheden, in de armen sloten' (Streng 2013, 156). De vulgarisatie van de geschiedenis tot een willekeurig gekozen decor voor een liefdesverhaal stuitte vele critici tegen de borst en leverde een ander argument tegen de historische roman.

Ten slotte slonk in de loop van de tweede helft de waardering voor de historische roman als genre. Vanaf het midden van de negentiende eeuw propageerde het Realisme dat juist het contemporaine leven de stof en de thematiek moest leveren voor hoge kunst. Afzonderlijke historische romans werden niet onwelwillend beoordeeld, maar in het laatste kwart van de negentiende eeuw achtte de spraakmakende gemeente de historische roman een achterhaald genre (Bel 1993: 135-136). Dat negatieve oordeel was echter ook het gevolg van de ingrijpende veranderingen in de geschiedschrijving. Terwijl de historische roman aanvankelijk het gat vulde tussen de feitelijke en opsommerige kronieken en de idealistische geschiedschrijving, verschenen er in de tweede helft van de negentiende eeuw historische

werken van auteurs als Gustave Freytag, Macaulay, Carlyle en Michelet die, mede geïnspireerd door de historische roman, zowel de behoefte aan feitelijke gegevens als aan een verhaal en historische duiding bevredigden.¹⁴ Met die nieuwe vorm van geschiedschrijving, die nu ‘romantische geschiedschrijving’ wordt genoemd, werd de historische roman overbodig, ten minste voor mannelijke, ontwikkelde lezers. Voor minder ontwikkelde lezers – waartoe vrouwen, jeugdigen en mannen met minder opleiding werden gerekend – bleef de historische roman een belangrijke bron, zowel ter lering als ter vermaak. Deze inkrimping van de doelgroep door de ontwikkelingen binnen de historiografie is mede oorzaak van de statusdaling van de historische roman.

De historische roman werd aanvankelijk beschouwd als een belangrijke stap vooruit, zowel ten opzichte van de gangbare roman als in vergelijking met de gebruikelijke geschiedschrijving. Historici en auteurs van andere romangenres namen dan ook met vrucht kennis van dit nieuwe genre. Met de toenemende invloed van het positivistische gedachtegoed en de professionalisering van de historici raakte historische fictie echter uit de gratie bij geschiedkundigen. Tezelfdertijd deed de invloed van Realisme en Naturalisme zich gelden bij de leidende letterkundigen die eisten dat romanschrijvers schreven over het hier en nu. De status van de historische roman was in de negentiende eeuw aanvankelijk zeer hoog omdat het verleden cruciaal werd geacht voor de vorming van de collectieve en de persoonlijke identiteit. In de loop van de negentiende eeuw daalde de status van het genre doordat het antwoord op de vragen ‘wie ben ik?’ en ‘wie zijn wij?’ niet langer in de geschiedenis werd gezocht. Aan het einde van de negentiende eeuw had het verleden zijn actualiteit verloren.

Afgaande op de titelproductie lieten de bezwaren het grote publiek tamelijk onverschillig. Terwijl de ontwikkelde critici de historische roman niet meer van hun tijd achtten, verminderde het enthousiasme voor het genre bij de lezers niet. Al vanaf 1840 daalde het procentuele aandeel van historische romans aan de totale titelproductie van romans maar er bleef een afzetmarkt en het publiek werd door de uitgevers op zijn wenken bediend. Tussen 1840 en 1899 verschenen er constant zo’n twintig historische romans per jaar. Hoewel Nederlandse auteurs na 1835 relatief veel historische romans publiceerden, konden ze bij lange na niet aan de behoefte voldoen: het aandeel oorspronkelijk Nederlandstalige historische romans aan de totale titelproductie van historische romans lag in geen enkel tijdvak van vijf jaar hoger dan veertig procent. De rest kwam van elders: vooral het Duitse taalgebied leverde een gestage stroom van historische romans.¹⁵

4 Waarover schreven zij? Rubricering

Waarover schreven zij? Die vraag werpt onmiddellijk het probleem op welke perioden je kan en moet onderscheiden. Het precieze tijdstip is niet altijd bepalend. Neem *De propheet van Florence, 1492-1498*, een roman uit 1847 van de Duitse auteur Dr. Johannes Scherr en *Jonker Frans van Brederode. Schetsen uit de Hoeksche en Kabeljaawwsche twisten, in het laatst der vijftiende eeuw* (1839) van de

14 Zie De Schryver 1997: Hoofdstuk 11 (‘Romantische vertelkunst en cultuurhistorie’).

15 Zie Tabel 1 in de Bijlage: http://www.tntl.nl/addenda/Add_Streng_2015_131_2.pdf

Nederlandse romanauteur J. Krabbendam Rz. Beide romans spelen aan het einde van de vijftiende eeuw, maar Scherrs roman gaat over Girolamo Savonarola, de Italiaanse boeteprediker die werd beschouwd als een voorloper van de Hervorming, terwijl Krabbendam schreef over de strijd om de macht in het graafschap Holland die begon in 1350 en zou duren tot het einde van de vijftiende eeuw. Ik heb besloten ook inhoudelijke criteria mee te wegen en dus Scherrs roman onder te brengen onder de 'Hervorming' en Krabbendams werk onder de 'Middeleeuwen'. Het bleek namelijk mogelijk de werken nader te rubriceren waardoor niet alleen het 'wat' maar ook het 'waarom' iets dichterbij komt. Een dergelijke rubricering moest zo specifiek mogelijk zijn, maar tegelijkertijd geschikt zijn voor het volledige corpus. Ik onderscheid elf rubrieken die in het vervolg steeds met een hoofdletter zijn geschreven en die in twee categorieën uiteenvallen:

Religieus geïnspireerde romans:

- Bijbelse geschiedenis;
 - Opkomst van het christendom vóór 800;
 - Reformatie (inclusief geloofsvervolging).
- Politiek, militair of cultureel- en sociaal-historisch georiënteerde romans:
- Oudheid (Egypte, Babylonië, Griekenland, Rome);
 - Volksverhuizingen;
 - Latere Middeleeuwen;
 - Zestiende eeuw;
 - Zeventiende eeuw;
 - Achttiende eeuw;
 - 1789-1815;
 - Negentiende eeuw.

Op enkele uitzonderingen na bleken de romans eenvoudig in dit schema onder te brengen.¹⁶ Het mag een hachelijke zaak lijken religieus geïnspireerde werken als een afzonderlijke categorie te behandelen. In de praktijk bleek het onderscheid echter relatief eenvoudig te maken, bovenal doordat de negentiende-eeuwse lezers er veel belang aan hechtten. In de negentiende eeuw verscheen namelijk een type roman dat in de NCC vaak niet eens als 'roman' of 'fictie' is geclassificeerd, maar als 'christelijke lectuur'. Dergelijke romans verschenen bij de tot op heden voor het christelijke volksdeel werkende uitgeverij Callenbach, bij Höveker of de eerder genoemde Kirberger, of bij katholieke uitgeverijen als Belle, Mosman en Bogaerts.¹⁷ Deze uitgeverijen toonden hun gezindheid vaak in de ondertitel. Neem *Nydia, de blinde van Pompeja*, een anoniem verschenen, oorspronkelijk Nederlandse roman die in 1866 uitkwam bij de in Den Bosch gevestigde uitgeverij Henri Bogaerts. Lezers zonder kennis van de gezindheid van Bogaerts konden door deze titel op het verkeerde been worden gezet. Zoals zo vaak in de negentiende eeuw werd de ondertitel gebruikt om de lezersverwachtingen te sturen. Iedere hoop op een avontuurlijke en ontroerende liefdesgeschiedenis in tijden van dood en verderf werd de grond ingedrukt door de toevoeging: *Verhaal uit de eer-*

¹⁶ Jensen (2008: 219) onderscheidt: Klassieke Oudheid, Middeleeuwen, Gouden Eeuw en achttiende eeuw. Het zal in het navolgende blijken dat het zinvol is onderscheid te maken tussen de zestiende en de zeventiende eeuw.

¹⁷ Zie over de christelijke uitgeverijen Dane 1996: 73-74.

ste eeuw der christelijke tijdrekening. De genreaanduiding ‘Verhaal’ werd in de negentiende eeuw door alle gezindten gebruikt om duidelijk te maken dat de nadruk niet lag op de traditioneel in een roman te verwachten gelukkig eindigende liefdesgeschiedenis, dus dat was niet onderscheidend (Streng 2013). Het venijn zit in de staart. De toevoeging ‘der christelijke tijdrekening’ is in beginsel overbodig – wie in Nederland rekende daar niet mee? – maar was noodzakelijk om het publiek duidelijk te maken dat in het werk de nadruk lag op het belang van het geloof.

Omdat de hoofd- en ondertitel van romans voor negentiende-eeuwers zo belangrijk waren om een werk te plaatsen, bleek het vaak mogelijk de rubricering te baseren op de titel, al zijn waar mogelijk de gegevens geverifieerd en aangevuld aan de hand van recensies in tijdschriften en/of het voorwoord en/of secundaire literatuur, als Leo Schevenhels thematische studie: *Rubricering van Noord- en Zuid-Nederlandse historische romans en novellen naar periodes en figuren (1790-1945)* uit 1951.¹⁸ Van 71 titels, dus van bijna vijf procent van het totale bestand, is de rubriek niet bekend. Wanneer de basiswaarden niet voldoen aan de statistische vereisten (≥ 30) zijn de percentages (hier en elders) cursief afgedrukt.

TABEL 2 Overzicht van het corpus, uitgesplitst naar rubrieken

	Nederland	België	Duits	Engels	Frans	Overige talen	% van het totale corpus	Totaal
Bijbelse geschiedenis			29%	57%		14%	0,5%	7
Oudheid	17%		51%	20%	8%	5%	4%	65
Opkomst christendom	28%	1%	30%	24%	11%	5%	5%	74
Volksverhuizingen	12%		71%	6%	12%		1%	17
Middeleeuwen	32%	3%	28%	22%	9%	5%	18%	276
Reformatie	31%	2%	32%	24%	10%	2%	9%	129
Zestiende eeuw	42%	2%	21%	20%	13%	2%	14%	202
Zeventiende eeuw	32%	3%	27%	23%	12%	3%	15%	227
Achttiende eeuw	16%		44%	28%	9%	3%	12%	174
1789-1815	23%	3%	35%	11%	23%	5%	8%	120
Negentiende eeuw	26%	1%	45%	12%	9%	7%	9%	129
overige	33%				67%		0,2%	3
onbekend	41%		28%	8%	15%	7%	5%	71
Totaal	29%	2%	33%	20%	12%	4%	100%	1494
	438	24	489	304	177	62		

¹⁸ Schevenhels bespreekt uitsluitend romans die hij daadwerkelijk in handen kon krijgen. Volgens mijn gegevens verschenen er tussen 1790 en 1899 454 eerste drukken van oorspronkelijk Nederlandstalige historische romans. Schevenhels bespreekt er 119. Afzonderlijke vermelding verdient het Projekt Historischer Roman dat is gebruikt voor het oorspronkelijk Duitstalige bestand.

Zowel het aandeel van de Nederlandse als dat van de oorspronkelijk Duitstalige romans ligt rond de dertig procent, dus zijn deze eenvoudig onderling vergelijkbaar.¹⁹ We zien dat Nederlandse romanauteurs relatief veel aandacht hadden voor de zestiende eeuw (42 versus 21 procent) terwijl uit het Duitse taalgebied opmerkelijk meer romans werden vertaald die speelden in de Oudheid. De grootste verschillen zien we echter bij de laatste drie tijdvakken: het aantal uit het Duits vertaalde romans dat speelt in de achttiende eeuw is bijna drie keer zo groot als de Nederlandse inbreng in deze rubriek (44 versus 16 procent). Voor de rubrieken 1789-1815 en Negentiende eeuw zijn de verschillen minder spectaculair, maar nog steeds aanzienlijk, namelijk respectievelijk 35 versus 23 en 45 versus 26 procent.²⁰

Het Engelse taalgebied scoort hoog voor alle rubrieken religieus geïnspireerde historische romans (Bijbelse geschiedenis, Christendom en Reformatie). Dat het percentage oorspronkelijk Engelstalige romans over de periode van de Franse Revolutie minimaal is, zal niemand verwonderen. Het is veeleer verwonderlijk dat bijna één op de vijfentwintig oorspronkelijk Engelstalige romans wél speelde in de periode van de Franse Revolutie. Uit het Engelse taalgebied komen relatief veel romans uit de rubrieken Zeventiende en Achttiende eeuw.

Ten slotte valt op dat ruim zeventig procent van de historische romans uit de rubriek Negentiende eeuw Nederlands of oorspronkelijk Duitstalig is. Het is belangrijk hierbij in herinnering te brengen dat het corpus is geselecteerd op basis van contemporaine opvattingen. Anders dan in het Nederlandse en Duitse taalgebied was het in het Engelse en Franse taalgebied niet gebruikelijk romans die in het heden of het recente verleden speelden 'historisch' te noemen. Het was de Nederlandse uitgever die eventueel besloot een werk dat in de negentiende eeuw speelde als een 'historische roman' te presenteren (Streng 2014).

5 Historische rubrieken, plaats van handeling en land van herkomst van de auteurs

De combinatie van historische rubrieken en de plaats van handeling geeft een ruwe indicatie van perioden die belangrijk zijn in de oorsprongsmythen van een land. De Middeleeuwen waren cruciaal voor België, Duitsland en Italië. Voor Engeland/Schotland waren de Zestiende en Zeventiende eeuw doorslaggevend. Voor Frankrijk was het revolutietijdperk bepalend. Bij Nederland is het beeld diffuser: de Zestiende eeuw scoort met 30 procent het hoogst, maar bij geen ander land zijn er twee rubrieken (Middeleeuwen en Zeventiende eeuw) die zo dicht bij de hoogste waarde liggen. Deze drie rubrieken vormden samen driekwart van het aanbod.

19 Het corpus Belgische historische romans (24, waaronder 8 oorspronkelijk Franstalig) is te klein voor nadere analyse. Vandaar dat ik me hierna beperk tot de bespreking van werken van Nederlandse auteurs.

20 Zie voor een nadere bespreking de paragraaf 'Eigenheden van het bestand Nederlandse historische romans'.

TABEL 3 Plaats van handeling, uitgesplitst naar rubrieken

Plaats handeling/ Rubrieken	Totaal	Balkan/Tsjechië	België	Duitsland	Engeland/Schotland	Frankrijk	Italië	Judea/Midden Oosten	Nederland	Onbekend	Oostenrijk	Overige	Rusland/Polen	Spanje	USA	Zwitserland
Bijbelse geschiedenis	7							10%								
Oudheid	65	30%			1%		16%	33%	0,4%	2%						6%
Opkomst christendom	74	2%	3%	5%		2%	20%	27%	2%	3%		3%				
Volkverhuizingen	17			3%		0,4%	1%	1%				9%				
Middeleeuwen	276	6%	39%	21%	18%	14%	23%	19%	24%	17%	8%	9%	5%	26%		35%
Reformatie	129	11%	13%	17%	5%	12%	7%		9%	4%		3%		15%		24%
Zestiende eeuw	202	6%	13%	6%	22%	10%	9%		30%	2%	8%	16%	7%	15%	5%	
Zeventiende eeuw	227	23%	13%	13%	27%	13%	6%	3%	20%	12%	4%	22%	9%	6%	5%	12%
Achttiende eeuw	174	2%		17%	19%	13%	4%		4%	9%	56%	14%	30%	3%	50%	6%
1789-1815	120		8%	5%	3%	26%	4%	1%	4%	7%	4%	4%	21%			6%
Negentiende eeuw	129	19%	11%	12%	3%	7%	8%	4%	4%	4%	20%	12%	21%	29%	40%	6%
overige	3											2				
onbekend	71				2%	1%	2%	1%	2%	40%		4%	7%	6%		6%
Totaal	1494	47	38	167	186	234	137	73	267	109	25	97	43	34	20	17

Kozen de auteurs bij voorkeur een onderwerp uit de vaderlandse geschiedenis of ontleenden ze hun stof aan de geschiedenis van andere landen, en zo ja, welke? Bij de beantwoording van deze vragen is de plaats van handeling uiteraard niet doorslaggevend. Een roman over de Franse inval in Rusland kan, afhankelijk van de auteur, behoren tot de Franse (Erckmann Chatrian) of de Russische (Tolstoj) vaderlandse geschiedenis. Ook is de nationaliteit van de hoofdpersoon niet altijd bepalend. De in 1884 anoniem uitgebrachte roman *Joseph Haydn. Een kunstenaars-loopbaan* is geschreven door de Duitse priester-auteur Hacker terwijl Haydn is geboren in het Oostenrijkse Rohrau. Haydn werd echter beschouwd als een held in een algemeen Duitse, nationale grenzen overstijgende, cultuurgeschiedenis en dus is in dit geval de vraag of er een thema werd behandeld uit de vaderlandse geschiedenis met ja beantwoord. Uiteraard is rekening gehouden met de historische

gebiedsontwikkelingen: *Alva in Antwerpen, of de wraak eens vaders* (1839) van J. de Vries valt beslist onder de vaderlandse geschiedenis en hoewel de voormalige Nederlandse kolonie, thans Indonesië, de plaats van handeling is van zowel de *De doodenakkers van Indië. Geschiedkundig verhaal uit den Atjeh-oorlog* (1891-1892) van ene A.R. Westerhout als van het in de vijftiende eeuw spelende *Madjapabit. Historisch romantisch tafereel uit de geschiedenis van Java* (1868) van J.S.G. Gramberg, behandelt de eerste wel, en de tweede niet een onderwerp uit de vaderlandse geschiedenis.

Het aantal romans waarvan ik de vraag of de roman een onderwerp uit de vaderlandse geschiedenis behandelt niet heb kunnen beantwoorden is met 10 procent relatief groot omdat de categorisering alleen mogelijk was wanneer er zekerheid bestond, zowel over de nationaliteit van de auteur als over de behandelde stof. Van de 1494 historische romans behandelde 48 procent wel en 42 procent niet een thema uit de vaderlandse geschiedenis. De variatie tussen de brontalen en de rubrieken blijkt groot.²¹

Ruim 56 procent van de Nederlandse historische romans ontleent het thema aan de vaderlandse geschiedenis. Vergelijkbare waarden gelden voor de historische romans uit Frankrijk en Engeland/Schotland. Dat het ook anders kan, tonen de Duitse en Oostenrijkse auteurs: gemiddeld speelt slechts één op de drie romans in hun land van herkomst.

De buitenlandse aandacht voor Nederland was klein. Ruim 92 procent van de romans die in Nederland speelden, was geschreven door Nederlandse auteurs. De resterende 8 procent is verspreid over alle rubrieken, met uitzondering van de Achttiende en de Negentiende eeuw. In de rubrieken Middeleeuwen en Zestiende eeuw scoren de Nederlandse auteurs in vergelijking met andere landen een uitzonderlijk hoog percentage romans dat op eigen bodem speelt.

Opvallend hoog is het aandeel (42 %) van de in Nederland uitgebrachte Duits/Oostenrijkse auteurs aan de rubriek 'overige landen'. Ook auteurs uit andere landen schreven over het buitenland, maar zij beperkten zich veelal tot hun traditionele vijanden. Ruim 17 procent van de romans die spelen in Duitsland en Oostenrijk werd geschreven door auteurs van elders, waaronder zo'n 4 procent van Nederlandse hand.

De in Nederlandse vertaling uitgebrachte Engelse en Schotse auteurs hadden ruim voldoende aan hun eigen geschiedenis, al werd de 'splendid isolation' doorbroken voor de relatief kleine rubrieken Reformatie en 1789-1814 waarvan de meerderheid in Frankrijk is gesitueerd. De minimale vertegenwoordiging in de Negentiende eeuw is bovenal het gevolg van het Engelse genre-systeem dat – als gezegd – romans die in de negentiende eeuw speelden niet aanmerkte als 'historische roman'. In de rubrieken Achttiende en Zeventiende eeuw scoren de vertaalde Engelse en Schotse auteurs met respectievelijk 83 en 77 procent uitzonderlijk hoog voor romans op nationale bodem. Er is bij buitenlanders relatief veel aandacht voor de Engelse geschiedenis: bijna 27 procent van de historische romans die spelen in Engeland/Schotland is geschreven door niet-Britse auteurs.

Het aantal Franse romans is in alle rubrieken te klein voor statistische bewer-

21 Zie voor de gedetailleerde gegevens: Tabel 4-6 in de Bijlage (http://www.tntl.nl/addenda/Add_Streng_2015_131_2.pdf)

king. Wel blijkt de grote belangstelling van buitenlanders voor Frankrijk: een kleine 60 procent van de in Nederland uitgegeven romans die in Frankrijk spelen, is geschreven door niet-Fransen.

In negentiende-eeuwse tijdschriften is vaak de klacht te lezen dat de Nederlandse romans niet Nederlands, niet 'nationaal' genoeg zijn. Die klacht lijkt onheus wanneer je de stofkeuze in de Nederlandse romans volgens de hierboven gevolgde methode vergelijkt met de niet-Nederlandse en zeker met die van de Duitse en Oostenrijkse auteurs. Het blijft echter de vraag of de vergelijking zuiver is. Bij vertaalde romans konden de uitgeverijen kiezen uit een enorm aanbod. Het is, zeker bij historische romans, altijd de vraag hoeveel kennis een auteur bij de lezer bekend kan veronderstellen. Auteurs van romans die niet spelen in het land van herkomst van auteur en lezer zullen minder voorkennis vooronderstellen, wat de romans geschikter maakte voor vertaling in het Nederlands. Dit zou betekenen dat de grote verschillen tussen de brontalen mogelijk zijn veroorzaakt doordat uitgevers een voorkeur hadden voor vertalingen van historische romans die niet speelden in het land van herkomst van de auteur. Deze hypothese wordt echter tegengesproken door het uitzonderlijk hoge percentage (78 procent) romans uit de categorie 'overige talen' dat juist wel speelt in het land van herkomst van de auteur, terwijl het hier toch veelal om landen gaat waarvan de nationale geschiedenis bij de Nederlandse lezers relatief onbekend was. Of hoopten deze auteurs op een internationale doorbraak en hadden ze al bij voorbaat rekening gehouden met een niet-ingewijd publiek?

Ook politieke motieven kunnen bij de keuze een rol hebben gespeeld. Schreven Franse auteurs inderdaad voornamelijk over de eigen geschiedenis, of werden alleen deze romans vertaald omdat Nederlandse uitgevers geen belangstelling hadden voor de Franse visie op de geschiedenis van andere landen? Alleen een vergelijking met het totale aanbod Franstalige romans kan hierover uitsluitsel geven.

Ten slotte moet gezegd dat de klacht dat de Nederlandse historische romans niet nationaal genoeg waren, niet alleen was gebaseerd op de plaats van handeling. De *Gids*-redacteurs waren er ook voor beducht dat allerhande buitenlandse (stereo)typen in de Nederlandse romans zouden worden overgenomen. 'God beware ons voor Hollandsche Robin Hoods!', aldus Bakhuizen in 1837 een brief aan Potgieter.²² 'Geef ons onze zeevaarders en niet die van COOPER' en 'burgerlijke staatslieden, en geene kweekelingen van Florentijnsche diplomatie' (Bakhuizen 1840: 408). Volgens Bakhuizen waren Nederlandse zeelui anders dan Amerikaanse en hadden Nederlandse politici niets gemeen met de machtswellustige Machiavellistische staatslieden van Italiaanse snit. Alleen een nadere vergelijking tussen Bakhuizens Nederlandse ideaaltypen en de schildering van zee- en zakenlui door Nederlandse auteurs van zijn tijd kan eventuele verschillen aan het licht brengen.

6 Eigenheden van het bestand Nederlandse historische romans

Door het vergelijken van de oorspronkelijk Nederlandse historische romans en de in Nederland uitgebrachte historische romans van buitenlandse oorsprong is een aantal kenmerkende aspecten van het bestand Nederlandse historische ro-

22 Geciteerd naar Miltenburg, 1991: 124-125.

mans aan het licht gekomen. Op de eerste plaats: de veronachtzaming van de achttiende eeuw. Verbazingwekkend is dit niet. Negen tiende-eeuwse historici en romanschrijvers schreven bij voorkeur over perioden van groei en bloei, tijdvakken waaruit de tijdgenoten inspiratie konden opdoen, terwijl de Nederlandse achttiende eeuw bekend stond als ‘Een tijd van “vadsigheid”’ (Krul 2013). De achttiende eeuw was, in de woorden van de romanschrijver A. Loosjes, een tijdperk van ‘onvergeetbare schande en diepe ellende’: toen doofde ‘de oorspronkelijke Volksgeest’ en verdiende Nederland geen plaats meer op ‘de naamrol der Natien’.²³ Dit weerhield Loosjes er overigens niet van ook een roman aan de achttiende eeuw te wijden: *Het leven van Johannes Wouter Blommesteijn. Eene Hollandsche familiegeschiedenis uit het begin der achttiende eeuw* (1816) – een roman met een anti-held als hoofdpersoon – maar het is tekenend dat recensenten er bezwaar tegen maakten dat een periode van verval zoveel aandacht kreeg (Jensen 2008: 192).

TABEL 7 Opbouw van het bestand Nederlandse historische romans naar historische rubrieken

Bijbelse geschiedenis	Oudheid	Opkomst christendom	Volksverhuizingen	Middeleeuwen	Reformatie	Zestiende eeuw	Zeventiende eeuw	Achttiende eeuw	1789-1815	Negen tiende eeuw	overige	onbekend	Totaal
0	11	21	2	89	40	84	72	27	28	34	1	29	438
0%	2,5%	4,8%	0,5%	20,3%	9,1%	19,2%	16,4%	6,2%	6,4%	7,8%	0,2%	6,6%	100%

Daarnaast is het opmerkelijk dat weinig Nederlandse auteurs zich aan de Oudheid hebben gewaagd. In het derde kwart van de negentiende eeuw waren Duitse Egyptologen en classici ook in Nederland zeer succesvol met hun ‘Professorenromane’: romans die in de Oudheid speelden. In de kringen van Nederlandse classici heeft de gedachte dat hooggeleerden romans mogen schrijven blijkbaar geen school gemaakt, maar belangrijker nog is dat het type classicus dat in Nederland werd gevormd, niet bevorderlijk was. In Nederland domineerde de ‘school van Cobet’. De Leidse hoogleraar Cobet ging ervan uit dat klassieke teksten corrupt waren overgeleverd, en achtte het achterhalen van de oorspronkelijk tekst en dus het schrijven van ‘conjecturen’ en de uitgave van tekstedities de belangrijkste taak van een classicus. Terwijl in Duitsland de studenten werden geschoold in een brede ‘Altertumswissenschaft’, bleven Nederlandse studenten tot ver in de negentiende eeuw verstoken van meer cultuurhistorische vakken als oude geschiedenis, archeologie en antieke filosofie (Slings 2003: 12-13).

Bij de Nederlandse romans staan vooral de latere Middeleeuwen en de Zestiende eeuw (lees: het begin van de Tachtigjarige oorlog) hoog op de agenda. Opmerkelijk genoeg onderscheiden de Nederlandse auteurs zich niet in de rubriek Zeventiende eeuw. Gezien de verheerlijking van ‘onze Gouden Eeuw’ in de negentiende

²³ Loosjes schreef dit in *Het leven van Robert Hellemans. Eene Hollandsche familiegeschiedenis uit het laatste gedeelte der zeventiende eeuw* (1815). Geciteerd naar Jensen 2008: 186, die Loosjes te veel invloed toeschrijft wanneer ze op blz. 192 stelt dat romanschrijvers zich door Loosjes negatieve beeld niet meer aan de achttiende eeuw waagden.

eeuw zou je verwachten dat de zeventiende eeuw speciaal voor Nederlandse romanauteurs een belangrijke inspiratiebron zou zijn. De verklaring ervoor moet worden gezocht in de onbekwaamheid of de gemakzucht van de Nederlandse auteurs van wie het merendeel een grote voorkeur aan de dag legde voor romans die spelen op wat Braudel het 'evenementiële niveau' heeft genoemd. Het gaat om al die historische romans met wapengekletter, een duidelijk herkenbare vijand en een glorieuze overwinnaar, als *Friesland in 1570, of de Watergeuzen* (1842) van W. Storck, *Huichelarij en verraad, of de aanslag op Bergen-op-Zoom anno 1581. Historisch-romantisch tafereel uit de Nederlandsche geschiedenis* (1854) van G.D.L. van Linschoten of *De zonderling. Een verhaal uit den tijd van het beleg van Groningen* (1594) (1896) van J. Keuning. Deze auteurs gebruikten de historische gebeurtenissen die in allerhande goed beschikbare kronieken en geschiedwerken tot in detail waren beschreven.²⁴ In dergelijke historische romans vormde de 'histoire bataille' de achtergrond voor een liefdesverhaal.

In de vaderlandse geschiedschrijving over de zestiende eeuw lagen militaire incidenten met glorieuze afloop voor het grijpen, maar dit lag anders voor de zeventiende eeuw. Ja, je had het rampjaar 1672 toen Nederland zowel door Frankrijk, Engeland als Duitsland werd aangevallen en dat de stof leverde voor bijvoorbeeld *Sammaël de Booze. Een verhaal uit den tijd van Zwammerdams en Bodegravens verwoesting in 1672* (1847) van Jan de Vries, *De twee vaandrags, of de aanslag op Aardenburg in 1672. Een oorspronkelijk Nederlandsch verhaal* (1843) van G.P.L. Waldhouwer of *Sinjeur Semeyns* (1875) van H.J. Schimmel.

Militaire overwinningen te land en ter zee waren echter niet de reden waarom de zeventiende eeuw de Gouden eeuw werd genoemd. Maar wie wilde schrijven over de economische en culturele bloei in de zeventiende eeuw kon niet simpelweg terugvallen op de bestaande, veelal politiek-militair georiënteerde kroniekmatige geschiedschrijving waarin de aandacht vooral uitging naar de gedragingen van politieke machtsdragers. Het schrijven van cultuur- en ideeënhistorische romans vereiste een brede historische blik en eigen vooronderzoek en dus naast schrijftalent en voldoende scholing, ook tijd en middelen. Omdat het lezen of schrijven van romans zeker aanvankelijk onder de intellectuele elite niet hoog aangeschreven stond, moest het ook nog iemand zijn die zich verwaardigde een dergelijk werk te schrijven. De theoloog en latere hoogleraar E.J. Diest Lorgion deed een poging met *Balthasar Bakker in Franeker* (1848) en *Balthasar Bekker in Amsterdam* (1851), beide met de ondertitel: *Een portret uit de zeventiende eeuw*.²⁵ Ook Kindermanns *Het beeld van Dirk Rafelsz Kamphuysen in de lijst van zijn tijd, de dagen der Dordsche Synode* (1853) over de zeventiende-eeuwse predikant en dichter Camphuysen valt in deze categorie. Dergelijke werken kwamen ech-

²⁴ Vooral de 21-delige *Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden, inzonderheid die van Holland, van de vroegste tyden af: uit de geloofwaardigste schryvers en egte gedenkstukken samengesteld (1752-1759)* van Jan Wagenaar werd veel gebruikt. Zie over Wagenaar: Mathijssen 2013: 98-103.

²⁵ Zie over Diest Lorgion: Kneppelhout 1849 die *Balthasar Bekker in Franeker* prees als een nieuw type historische roman en Bakhuizen van den Brink 1855 over *Hubertus Duifhuis. Een tafereel uit den tijd der Kerkhervorming* (1854) als een (overigens mislukte) historische roman. In Blok en Molhuysen zijn de werken over Balthasar Bekker zonder nader commentaar opgenomen in de lijst kerkhistorische studies (Wumkes 1937: 241). Van Sluis 2008: 83 onderscheidt de werken over Bekker van de kerkhistorische studies maar acht ze toch 'meer historieboeken dan romans'.

ter al in de tweede helft van de negentiende eeuw in een niemandsland terecht. De theologisch geschoolde auteurs hadden uitvoerig vooronderzoek gedaan en legden daarvan in de romans getuigenis af door een uitgebreid notenapparaat. Voor een historische roman bevatten ze dan ook veel historie, maar om serieus genomen te worden als geschiedschrijving bevatten ze volgens het later oordeel veelal te veel verdichting.²⁶ Aan de contemporaine receptie heeft het overigens niet gelegen; Kindermanns werk werd – uitzonderlijk in die tijd – in 1857 zelfs herdrukt.

7 Invloed van D.J. van Lennep, Potgieter en Bakhuizen van den Brink?

In 1827 verscheen 'Het belangrijke van Hollands grond en oudheden voor gevoel en verbeelding' van de Amsterdamse hoogleraar Klassieke letteren en geschiedenis D.J. van Lennep. In 1957 beweerde W.A.P. Smit in een invloedrijke studie dat Van Lenneps verhandeling de stoot had gegeven tot de historische roman in Nederland, in het bijzonder van romans die in de Middeleeuwen speelden.²⁷ In 1982 concludeerde Wagemans op basis van de thematiek van Nederlandse historische romans die tussen 1827 en 1840 verschenen dat het belang van Van Lenneps 'Verhandeling' is overschat. Mijn resultaten bevestigen zijn bevindingen. Het aandeel van de historische roman aan de totale titelproductie van romans steeg al fors sinds 1815 en in het tijdvak 1825-1829 was het ruim 30 procent. Een oproep tot het schrijven van historische romans was dus in 1827 enigszins overbodig, want de historische roman had zijn marktwaarde al bewezen. Het Nederlandse aandeel bleef inderdaad even achter maar de inhaalslag was snel gemaakt: de markt vroeg en de auteurs draaiden. Niet iemand, maar 'iets' gaf de stoot tot de historische roman: namelijk het verschijnsel dat Mathijsen (2013) heeft bestempeld als 'historiezucht'. In de woorden van Wagemans (1982: 154): Van Lennep geeft 'meer uiting aan een op dat moment heersende geestesgesteldheid, zonder nu daarbij iets totaal nieuws voor te stellen waar nog geen mens aan had gedacht'.

Volgens W.A.P. Smit waren *Gids*-redacteuren E.J. Potgieter en R.C. Bakhuizen van den Brink in de tweede helft van de jaren dertig verantwoordelijk voor een wending in de stofkeuze van Middeleeuwen naar zestiende en zeventiende eeuw. Inderdaad waren de Middeleeuwen na 1835 onder Nederlandse auteurs kortstondig uitzonderlijk populair. Vanuit het niets verschenen er tussen 1835 en 1839 achttien romans die in de Middeleeuwen speelden en het absolute aantal daalde inderdaad tussen 1840-1844. Het procentuele aandeel lag echter niet veel lager dus om nu van een wending te spreken, lijkt me teveel eer voor Potgieter en Bakhuizen. Daarnaast is het de vraag of Smits uitspraak klopt dat na 1835 de stijging van het aantal romans dat speelde in de zestiende en zeventiende eeuw ten koste ging

²⁶ De *Vaderlandsche letteroefeningen* was aanvankelijk van oordeel dat Kindermanns werk geen roman was; naar aanleiding van de herdruk besloot een recensent in hetzelfde tijdschrift echter dat het niet uitmaakte of je het een monografie of een historische roman noemde; belangrijker was dat het goed was (Van Oosterzee 1853: -R- 1858). Vergelijk echter De Bie & Loosjes 1931: 756: Kindermanns werk 'is geschreven in romantischen vorm en heeft uit historisch oogpunt beschouwd geen bepaalde waarde; de fantasie is er te zeer met de geschiedenis doorengemengd'.

²⁷ Zie over de invloed van W.A.P. Smits stelling op de literatuurgeschiedschrijving en de kritiek van Wagemans 1985 en Van den Berg 1988: Van der Wiel 1999: 230-254.

van het aantal romans dat in de Middeleeuwen speelde. Smits zestiende en zeven-
tiende eeuw omvat in mijn indeling de rubrieken Zestiende eeuw, Zeventiende
eeuw en Reformatie.

TABEL 8 Het absolute en procentuele aandeel van de vijf belangrijkste rubrieken aan het
corpus Nederlandse historische romans

Tijdvak/ Rubriek	Middeleeuwen	Zestiende eeuw	Reformatie	Zeventiende eeuw	Negentiende eeuw	Totaal in dat tijdvak	Middeleeuwen	Zestiende eeuw	Reformatie	Zeventiende eeuw	Negentiende eeuw	De vijf rubrieken als totaal van de titelproductie van historische romans
1790-1834	3	4	1	5	7	31	10%	13%	3%	16%	23%	65%
1835-1839	18	13	3	6	1	48	38%	27%	6%	13%	2%	85%
1840-1844	13	14	3	8	1	43	30%	33%	7%	19%	2%	91%
1845-1879	30	39	22	42	10	189	16%	21%	12%	22%	5%	76%
1880-1899	25	14	11	11	15	127	20%	11%	9%	9%	12%	60%
	89	84	40	72	34	438						

Er moet weer worden onderscheiden tussen aantallen en procentuele aandelen. Het aandeel Zestiende eeuw steeg na 1834 inderdaad flink, maar dit ging bovenal ten koste van de Negentiende eeuw. Het aandeel Reformatie steeg licht ten opzichte van het tijdvak 1790-1834 maar het procentuele aandeel Zeventiende eeuw was in 1835-1839 zelfs gedaald ten opzichte van het tijdvak ervoor. Tussen 1845 en 1879 ontlieden de rubrieken Zestiende en Zeventiende eeuw elkaar nauwelijks. Het verschil met de Middeleeuwen was echter niet meer dan vijf à zes procentpunten. Tot ver in de negentiende eeuw heeft *De gids* ‘met maniakale ijver [...] zelfs de meest onbeduidende romans met een middeleeuwse inslag neergesabeld als betekenden zij een gevaar voor de geestelijke volksgezondheid’, aldus Miltenburg (1991: 180). Alleen al diens constatering dat de strijd veertig jaar lang is gestreden maakt duidelijk dat het *De gids* niet lukte de belangstelling voor wat Bakhuizen smalend ‘de riddertijd’ noemde, te verminderen. De wereld van graven, jonkvrouwen en man-aan-man-gevechten, van tovenaars, heksen en veile monniken bleef aantrekkelijk.

En dan nog: het overgrote deel van de historische romans die tussen 1835 en 1844 verschenen in de rubriek Zestiende eeuw zal Potgieter en Bakhuizen weinig vreugde hebben verschaft. Het waren veelal slecht geschreven romans, waarin een aan Wagenaars *Vaderlandsche historie* ontleende anekdote als decor diende voor een voorspelbare, door obstakels gehinderde maar goed-eindigende liefdesgeschiedenis en die waren bevolkt met personages wier denken en doen iedere historische dimensie misten.

Bovendien zijn tijdperken niet allesbepalend. De *Gids*-oproep te schrijven over de zestiende en, bovenal, de zeventiende eeuw was de nadere invulling van de algemene eis dat de letterkunde ‘nationaal’ moest zijn en de stof en thematiek moest ontleenen aan de eigen geschiedenis. Bij de tijdvakken Middeleeuwen, Zestiende

eeuw en Zeventiende eeuw is het percentage Nederlandse romans dat op vaderlandse bodem speelt relatief hoog, al ligt het voor de eerste twee perioden hoger dan voor de Zeventiende eeuw (respectievelijk 72, 80 en 65 procent). Wanneer je het totale corpus en het Nederlandse bestand vergelijkt, blijken Nederlandse auteurs alleen tussen 1790 en 1844 relatief vaak hun thematiek te ontleen aan de vaderlandse geschiedenis. Na 1845 zijn de verschillen met het totale corpus te verwaarlozen.²⁸

Potgieter droomde over romans die speelden in de zeventiende eeuw omdat toen Nederlands handel, kunsten en wetenschappen bloeiden. Dat was echter een onderwerp waarover de geschiedschrijving nog op gang moest komen en dat dus scholing, tijd en middelen vergden waarover de gemiddelde romanauteur niet beschikte. Bakhuizen formuleerde zijn ideeën over de ideale historische roman als een vereniging van het antiquarische, het wijsgerige en het dichterlijke aspect, dat wil zeggen dat de auteur goed moest kunnen schrijven, de historische werkelijkheid tot in detail moest kennen en een doordacht idee moest uitdragen waarvoor juist de gekozen periode geschikt was. Auteurs met dergelijke kwaliteiten ontstaan niet op afroep en Bakhuizen zal ook niet hebben verwacht dat de gemiddelde romanschrijver door zijn kritische beschouwingen tot inkeer zou komen. Het lijkt me juist te veronderstellen dat Bakhuizen en Potgieter hun oproep richtten tot een kleine elite van hoogontwikkelden en getalenteerden, die zich tot dan verre had gehouden van de roman, zowel als lezer en als schrijver. Mocht hun oproep al gevolg hebben gehad, dan gaat het om enkele auteurs – denk aan Kindermann en Diest Lorgion – en een klein aantal werken, dat de statistieken niet beïnvloedt.

Zo *De gids* iets heeft geprobeerd is het de verspreiding van de gedachte dat de intellectuele elite zich er niet voor behoefde te schamen romans te schrijven en te lezen. Daarmee sluit *De gids* aan bij een ontwikkeling die zich in alle landen van Europa rond 1830 aftekent: de groeiende status van de roman. Er werd uitzondering gemaakt voor individuele titels of auteurs, maar in het algemeen was de roman vóór 1830 een laaggewaardeerd genre dat bovenal werd beschouwd als vermaak voor minderontwikkelden, en dat aan de belangrijkste eisen voldeed wanneer het geboden vermaak onschuldig was. Na 1830 werd de roman, mede onder invloed van de historische roman, in toenemende mate beschouwd als het genre van de toekomst, en kreeg het een centrale plaats in de moderne letterkunde (Streng 1995 en 2012b: 137). Tot op zekere hoogte ging Bakhuizen – anders dan Potgieter – overigens niet mee met de literaire voorhoede van zijn tijd. In de jaren veertig zien we de opkomst van de ‘politieke’ of ‘sociale’ roman die speelde in de eigen tijd. Het is opmerkelijk dat dit type roman bij Bakhuizen zo weinig weerklank heeft gevonden. Voelde hij zich daarvoor te veel historicus?

Wat de rubriekskeuze betreft, liepen de Nederlandse auteurs ofwel keurig in de pas met hun in Nederland uitgebrachte buitenlandse collega’s, of waren ze trendvolgers.²⁹ Het Nederlandse aanbod onderscheidt zich alleen negatief op twee ter-

²⁸ Zie grafiek 3 in de Bijlage: http://www.tntl.nl/addenda/Add_Streng_2015_131_2.pdf

²⁹ Zie grafiek 4-12 in de Bijlage: http://www.tntl.nl/addenda/Add_Streng_2015_131_2.pdf. De enige uitzondering is de periode 1860-1869 toen de plotselinge belangstelling voor de zestiende eeuw bij buitenlandse auteurs het Nederlandse aanbod niet beroerde. Daarnaast blijkt dat er in de grafiek over de negentiende eeuw bij het Nederlandse aanbod een gat valt tussen 1844 en 1859. Dit is het gevolg van mijn keuze om alleen werken die door tijdgenoten werden geïdentificeerd als

reinen: de Oudheid en de Achttiende eeuw. In de kringen van Nederlandse classici heeft de door *De gids* gepropageerde gedachte dat ook hooggeleerden romans mogen schrijven geen school gemaakt. Daarnaast onderscheidt Nederland zich wat betreft de stofkeuze door de volstrekte verwaarlozing van de achttiende eeuw waarvan er ook nog eens niet meer dan één op de drie op Nederlands bodem spelen. Daarvoor was echter geen *Gids* nodig. De gedachte dat de achttiende eeuw in Nederland een tijdperk van stagnatie en verval was, ontstond al in de achttiende eeuw (Kloek & Mijnhardt 2001: 20-21) en ook de opvatting dat een historicus of een romanschrijver dat tijdperk daarom beter kon mijden, was vanaf het begin van de negentiende eeuw algemeen verbreid (Krul 2013; Jensen 2008: 186-195).

8 Ten slotte

Typerend voor het Nederlandse bestand aan historische romans is de verwaarlozing van de achttiende eeuw en de Oudheid enerzijds en veel aandacht voor Middeleeuwen en Zestiende eeuw anderzijds. De laatstgenoemde romans speelden relatief vaak op vaderlandse bodem. De contemporaine klacht dat Nederlandse romans niet 'nationaal' zouden zijn, blijkt overdreven. Ruim de helft van de Nederlandse historische romans ontleende de thematiek aan de vaderlandse geschiedenis, beduidend meer dan de vertaalde Duitse en Oostenrijkse romans, hoewel niet onderscheidend in vergelijking met de in Nederland uitgebrachte historische romans uit Frankrijk en Engeland/Schotland. D.J. van Lennep heeft geen invloed gehad, noch op de waardering, noch op de thematische ontwikkeling van de historische roman. Bakhuizen van den Brink en Potgieter hebben kortstondig bijgedragen aan de appreciatie van de historische roman in kringen die tot dan toe geen belangstelling hadden voor de roman in het algemeen en de historische roman in het bijzonder maar, afgezien van enkele titels, is niets gebleken van enige invloed op de stofkeuze, noch op korte, noch op langere termijn.

Onlangs riep Niek van Sas (2013: 40) historici op meer gebruik te maken van fictie als bron. Historische fictie vormt slechts een klein deel van het proza-aanbod en fictie omvat ook genres als toneel, poëzie, verhalen, kinderboeken en opera's, maar toch: hier is een begin gemaakt met het in kaart brengen van mogelijke bronnen.³⁰ Mijn oproep reikt echter verder dan die van Van Sas. Ik hoop dat deze verkenning het onderzoek naar historische fictie zal stimuleren, niet alleen als bron voor de beantwoording van andere vragen, maar ook als autonoom onderzoeksobject voor letterkundigen van allerhande disciplines. Het onderzoek dat tot nu toe is gedaan concentreert zich vaak op de weergave van historische personen.³¹

historische romans in het bestand op te nemen. Ook toen verschenen er romans waarin aspecten van het publieke leven van de eigen tijd nadrukkelijk aan de orde kwamen maar deze werden toen niet geclassificeerd als historische roman. Zo er al genre-aanduidingen werden gebruikt, sprak men van de 'politieke' of 'sociale roman', een nieuw type roman dat tegenover de huiselijke roman / *roman intime* of *zedenroman/roman de mœurs* werd geplaatst.

³⁰ Jensen 2008: 219-227 bevat bijlagen met respectievelijk Toneelstukken, poëzie en romans met vaderlandshistorische stof uit de periode 1800-1850.

³¹ Een prachtig voorbeeld is het onderzoek naar 'de vele gedaanten' van Karel de Grote (Van Kesteren 2004, 41-119); recent publiceerde Lotte Jensen over negentiende-eeuwse vaderlandse helden als Johan van Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt en heldinnen als Haesje Claes (Jensen

Deze verkenning maakt het mogelijk individuele werken, afzonderlijke auteurs en uiteenlopende historische thema's in een ruimer verband te plaatsen en biedt tegelijkertijd de mogelijkheid vooraf een beredeneerde keuze te maken uit het totale aanbod en een overzichtelijk onderzoeksgebied af te bakenen. Ik noem er enkele.

Omdat auteurs tot ver in de negentiende eeuw vaak verantwoording aflegden van de door hen geraadpleegde literatuur, kan per rubriek de vraag worden gesteld welke historische bronnen een schrijver gebruikte en – door onderlinge vergelijking – welke niet. Hoe verhielden zich historische romans en historiografie? Stimuleerden historische romans nieuw onderzoek en/of leidden nieuwe monografieën van historici tot nieuwe thema's in de historische romans? Hoe verhielden de beelden en verhalen zich tot die in de zeventiende-eeuwse romans over het ontstaan van de Republiek? (Pérez 2013)?³² Ook vertalingen zijn dankbaar onderzoeksmateriaal. Zeker in de eerste helft van de negentiende eeuw werd van een vertaler geëist dat een roman geschikt werd gemaakt voor het Nederlandse publiek. Dat betekende meer dan alleen het omzetten van de ene taal in de andere: de vertaler moest toelichting geven bij passages die voor het Nederlandse publiek mogelijk niet begrijpelijk waren en ook het becommentariëren, herschrijven of schrappen van voor Nederlanders onwelgevallige of oninteressant geachte passages behoorden tot het takenpakket. Welke conflicterende geschiedbeelden komen zo aan de oppervlakte? Ook is het de vraag welke romans werden vertaald.³³ Het is vooralsnog ondoenlijk het vertaalde corpus te vergelijken met het totale aantal in een bepaalde brontaal, maar het is wel mogelijk na te gaan of er bijvoorbeeld in het oorspronkelijk Engelstalige aanbod specifieke voorkeuren blijken voor bepaalde geschiedopvattingen. Welke geschiedbeelden vinden we terug in de historische romans die Nederlandstalige auteurs schreven over de Engelse geschiedenis? En welke rol speelden de historische romans over de Franse Revolutie in de 'Vergangenheitsbewältigung'? Werd de revolutie afgeschilderd als een ongelukkig incident of juist als de periode waarin nieuwe tijd zich aankondigde? Of een veel algemenere vraag: welke rol hebben de historische romans gespeeld in de bewustwording van het individu als historisch en sociologisch verschijnsel, en daardoor tevens in de groei van het politiek bewustzijn? Of werd de historische roman juist gebruikt om het uitgangspunt van de traditionele christelijke leer te verdedigen dat zedelijkheid een zaak is van individuele afwegingen, los van de omstandigheden en dat, zoals als Aernout Drost oordeelde, de geschiedenis moest worden gezien als 'trapsgewijze ontwikkeling van een goddelijk plan', zoals Bosboom-Toussaint het falen van Leicester interpreteerde als 'de machtige vinger Gods', waardoor de Nederlanden 'een klein en zelfstandig volk zouden worden'.³⁴

2008: 33-61; 91-127).

32 Zie ook het hoofdstuk 'Johan van Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt als iconen van het liberalisme' in Jensen 2008: 33-61.

33 In Mühlberger & Habitzel 2001 is op basis van de Innsbrücker Database de stofkeuze in de Duitsstalige romans tussen 1780 en 1945 in kaart gebracht. Een vergelijking met het Nederlandse bestand is beproefd, maar leverde geen zinvolle resultaten op, bovenal doordat Mühlberger & Habitzel slechts vier tijdvakken – Oudheid, Middeleeuwen, Moderne Tijd en 'overige' – onderscheiden, waarbij bovendien niet altijd duidelijk is welke criteria zijn gebruikt.

34 Zie over verwetenschappelijking van de maatschappijtheorieën sinds de achttiende eeuw en de tegenreacties op deze ontwikkeling: Heilbron 1990: 175-203. Zie over de theocentrische visie van Aernout Drost: Van der Wiel 1999: 365. Zie over Bosboom-Toussaint: Dubois 2008: 74.

In het vertrouwen nieuw onderzoek te stimuleren, verschijnt afzonderlijk een lijst van de door mij onderzochte historische romans, inclusief de details over de uitgeverijen, de rubrieken, de brontaal, en dergelijke.³⁵ De analyses zijn gebaseerd op een database waarin (onder meer) alle Nederlandstalige romans zijn opgenomen die tussen 1790 en 1899 in Nederland verschenen. Zodra de problemen rond de financiering zijn opgelost, zal deze database openbaar toegankelijk worden. Onderzoekers die eerder met het materiaal aan de slag willen, worden van harte uitgenodigd zich met gerichte vragen bij mij te melden.

Bibliografie

- Bakhuizen van den Brink 1840 – [Anon.], R.C. Bakhuizen van den Brink, [over] H.A. Meijer, *De boekanier*. In: *De gids* (1840) I, p. 404-419. http://www.dbnl.org/tekst/_gid001184001_01/_gid001184001_01_0048.php.
- Bakhuizen van den Brink 1855 – [Anon.], R.C. Bakhuizen van den Brink, [over] E.J. Diest Lorgion, *Hubertus Duijfhuis. Een tafereel uit den tijd der Kerkhervorming*. In: *Algemeene konst- en letterbode* (1855), p. 37.
- Bel 1993 – Jacqueline Bel, *Nederlandse literatuur in het fin de siècle. Een receptie-historisch overzicht van het proza tussen 1885 en 1900*. Amsterdam, 1993.
- Bemong 2007 – Nele Bemong, *Vormen en functies van de Belgische historische roman (1827-1850). Een poëtische en chronotisch-narratologische genrestudie*. Leuven, 2007 (Diss. Leuven).
- Van den Berg 1988 – W. van den Berg, 'Moeite met een manifest'. In: *Literatuur* 5 (1988), p. 357-358.
- De Bie & Loosjes 1931 – Jan Pieter de Bie & Jakob Loosjes, [over: J.C. Kindermann]. In: *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland*. Deel 4, 's-Gravenhage 1931, p. 755-758. http://www.dbnl.org/tekst/bie_005biog04_01/bie_005biog04_01_0479.php
- Dane 1996 – Jacques Dane, *'De vrucht van bijbelsche opvoeding'. Populaire leescultuur en opvoeding in protestants-christelijke gezinnen circa 1880-1940*. Hilversum, 1996 (Dissertatie Groningen).
- Dubois 2008 – O.W. Dubois, 'Historische werkelijkheid en verlossingsidee. Vaderlandsche geschiedenis in de Leicester-cyclus van mevrouw Bosboom-Toussaint'. In: Schutte 2008, p. 63-77.
- Graat 2007 – Bianca Graat, 'De corrigerende tik van een Engelse Nederlander. Over Mark Prager Lindo'. In: *Filter. Tijdschrift voor vertalen* 14 (2007) 3, p. 76-87.
- Harbers 2014 – Frank Harbers, *Between Personal Experience and Detached Information. The Development of Reporting and the Reportage in Great Britain, the Netherlands and France between 1880 and 2005*. Diss. Groningen, 2015.
- Heilbron 1990 – Johan Heilbron, *Het ontstaan van de sociologie*. Amsterdam, 1990.
- Heirbrant 1999 – Serge Heirbrant, *Componenten en compositie van de historische roman. Een comparatistische en genologische benadering*. Leuven/Apeldoorn, 1999. (Literatuur in Veelvoud; 7).
- Jensen 2008 – Lotte Jensen, *De verbeerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen, 2008.
- Jensen e.a. 2010 – Lotte Jensen, Joep Leerssen & Marita Mathijsen (eds.), *Free Access to the Past. Romanticism, Cultural Heritage and the Nation*. Leiden/Boston, 2010.
- Van Kesteren 2004 – Ronald van Kesteren, *Het verlangen naar de Middeleeuwen. De verbeelding van een historische passie*. Amsterdam, 2004.
- Kneppelhout 1849 – [Anon.], [J. Kneppelhout], [over] E.J. Diest Lorgion, *Balthazar Bekker in Franeker. Een portret uit de XVIIde eeuw*. In: *De gids* (1849) I, p. 242-244.
- Kloek & Mijnhardt 2001 – J.J. Kloek & W.W. Mijnhardt, 1800. *Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag, 2001 (www.dbnl.org/tekst/kloe003blau01_01).
- Krul 2013 – Wessel Krul, 'Een tijd van "vadsigheid". Negentiende-eeuwse Nederlanders over de achttiende eeuw'. *De Negentiende Eeuw* 37 (2013), p. 3-16.
- Leemans & Johannes 2013 – Inger Leemans & Gert-Jan Johannes, *Worm en donder. Geschiedenis*

³⁵ Er staat een aantal artikelen over de historische roman in Nederland op stapel. De volledige lijst van de historische romans verschijnt op <https://independent.academia.edu/ToosStreng> na het verschijnen van het laatste artikel.

- van de Nederlandse literatuur. 1700-1800: de Republiek. Amsterdam, 2013 (Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur).
- Mathijssen 2013 – Marita Mathijssen, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw*. Nijmegen, 2013.
- Miltenburg 1991 – A.P.J. Miltenburg, *Naar de gesteldheid dier tyden. Middeleeuwen en mediëvistiek in Nederland in de negentiende eeuw. Vier studies*. Hilversum, 1991 (Middeleeuwse Studies en Bronnen; 24) (Diss. Utrecht).
- Mühlberger & Habitzel 2001 – Günter Mühlberger & Kurt Habitzel, 'The German Historical Novel from 1780 to 1945. Utilising the Innsbruck Database'. In: Osman Durrani & Julian Preece (red), *Travellers in Time and Space. Reisende durch Zeit und Raum. The German Historical Novel. Der deutschsprachige historische Roman*. Amsterdam, 2001 (Amsterdamer Beiträge zur neueren Germanistik; 51), p. 5-23. <http://www.uibk.ac.at/germanistik/histrom/docs/kent.html>.
- Van Oosterzee 1853 – V.O. te O. [H.M. van Oosterzee] over Chonia [J.C. Kindermann], *Het beeld van Dirk Rafaelsz Kamphuysen in de lijst van zijn tijd, de dagen der Dordsche Synode*. In: *Vaderlandsche letteroefeningen* (1853) 1, p. 162-169.
- Pérez 2013 – Yolanda Rodríguez Pérez, 'Op Spaanse leest geschoeid. Het verleden van de Republiek in zeventiende-eeuwse Nederlandse romans'. In: *De zeventiende eeuw* 29 (2013), p. 266-282.
- Pol 1987 – L.R. Pol, *Romanbeschouwing in voorredes. Een onderzoek naar het denken over de roman in Nederland tussen 1600 en 1755*. 2 dln. Utrecht, 1987.
- Projekt Historischer Roman – Projekt Historischer Roman van het Instituut voor Germanistiek van de Universiteit van Innsbrück. <http://www.uibk.ac.at/germanistik/histrom/>.
- R- 1858 – -R-, [over] Chonia [J.C. Kindermann], *Het beeld van Dirk Rafaelsz Kamphuysen in de lijst van zijn tijd, de dagen der Dordsche Synode*. In: *Vaderlandsche letteroefeningen* (1858) 1, p. 172-174. http://www.dbnl.org/tekst/_vadoo3185801_01/_vadoo3185801_01_0058.htm.
- Rock 2010 – J.A.T. Rock, *Papieren monumenten. Over diepe breuken en lange lijnen in de geschiedenis van tekstedities in de Nederlanden, 1591-1863* (Diss. Amsterdam 2010) dare.uva.nl/document/190213).
- S. 1891 – S., [over] Catharina Alberdingk Thijm, *Een vorstelijke doornenkroon*. In: *Nederland* (1891) 1, p. 243-244.
- Van Sas 2013 – Niek van Sas, 'From Waterloo Field to Bruges-la-Morte. Historical Imagination in the Nineteenth Century'. In: Hugh Dunthorne & Michael Wintle (eds.), *The Historical Imagination in Nineteenth-century Britain and the Low Countries*. Leiden/Boston, 2013 (National Cultivation of Culture 5), p. 19-41.
- Schevenhels 1951 – Leo Schevenhels, *Rubricering van Noord- en Zuid-Nederlandse historische romans en novellen naar periodes en figuren (1790-1945)*. Antwerpen, 1951 (Werk van de Stedelijke Middelbare Bibliotheekschool van Antwerpen; 4).
- De Schryver 1997 – Reginald de Schryver, *Historiografie. Vijfenentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa*. 3^e (herziene) uitgave. Leuven, 1997 (Ancorae; 8).
- Schutte 2008 – G.J. Schutte (red.), *De geschiedenis aan het volk verteld. Populaire protestants-christelijke geschiedschrijving in de negentiende en twintigste eeuw*. Hilversum, 2008 (Serta Historica; 8).
- Slings 2003 – S.R. Slings, *Jan Woltjer tegen de school van Cobet. Een evaluatie van 'Overlevering en Kritiek' (1886)*. Amsterdam, 2003 (<https://www.knaw.nl/nl/actueel/publicaties/jan-woltjer-tegen-de-school-van-cobet>).
- Van Sluis 2008 – Jacob van Sluis, 'De romans van Diest Lorgion over Balthasar Bekker'. In: Schutte 2008, p. 79-90.
- Smit 1957 – W.A.P. Smit, 'Een literaire uitdaging in 1827 of drie romans over Karel de Stoute'. In: *Levende talen* (1957), p. 9-20.
- Streng 1995 – Toos Streng, 'Het belang van het oogenblik'. *Opvattingen over nationaliteit, politiek en kunst in Nederland rond het midden van de negentiende eeuw*. Groningen, 1995 (Cahiers Nederlandse Letterkunde; 3).
- Streng 2011a – Toos Streng, 'De roman in Nederland, 1790-1899. Een boekhistorische verkenning'. In: *TNTL* 127 (2011), p. 139-163.
- Streng 2011b – Toos Streng, 'Een kwestie van vraag en aanbod. Lezers en kopers van romans in Nederland 1790-1899'. In: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 18 (2011), p. 69-96.
- Streng 2012a – Toos Streng, 'Gedwongen tot specialismen. Uitgevers van Franse romans in Nederland, 1790-1899'. In: *TNTL* 128 (2012), p. 32-68.
- Streng 2012b – Toos Streng, 'Maakten vrouwen de dienst uit? Vrouwelijke romanauteurs in Neder-

- land, 1790-1899. Cijfers en beeldvorming'. In: *De negentiende eeuw* 36 (2012) 2, p. 120-147.
- Streng 2012c – Toos Streng, 'Een noodzakelijk kwaad. De Franse roman en de meningsvorming over de roman in Nederland (1830-1875)'. In: *TNTL* 128 (2012), p. 212-226.
- Streng 2013 – Toos Streng, 'Genre-aanduidingen in de titels van het Nederlandse proza van de negentiende eeuw, of waarom een roman geen roman mocht heten'. In: *TNTL* 129 (2013) p. 149-168.
- Streng 2014 – Toos Streng, 'Fictie, waarheid en verdicthting. Het Rijnlandse en het Angelsaksische genre-systeem voor verhalend proza in de negentiende eeuw. In: *TNTL* 130 (2014) 2, p. 155-171.
- Vissink 1922 – H. Vissink, *Scott and his Influence on Dutch Literature*. Zwolle, 1922 (Diss. UvA).
- Wagemans 1982 – K.M. Wagemans, 'Invloeden op de ontwikkeling van de historische roman in de periode 1827-1840, of De Redevoering en De Roos'. In: *De negentiende eeuw* 6 (1982), p. 149-158.
- Van der Wiel 1999 – J.R. van der Wiel, *De geschiedenis in balkostuum. De historische roman in de Nederlandse kritiek (1808-1874)*. Apeldoorn, 1999 (Literatuur in veelvoud; 12). (Diss. Utrecht).
- Wijfjes 2004 – *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie*. Amsterdam, 2004.
- Wolff 1970 – E. Wolff, 'Sir Walter Scott und Dr. Dryasdust. Zum Problem der Entstehung des historischen Romans in 19. Jh.'. In: W. Iser & F. Schalk, *Dargestellte Geschichte in der Et totale corpus historische romans*

Adres van de auteur

Vrolikstraat 34-d,
1091 VG Amsterdam
toos.streng@hetnet.nl

Het ligt voor de hand de negentiende-eeuwse belangstelling voor de historische roman te duiden als onderdeel van wat Marita Mathijsen onlangs heeft bestempeld als 'historiezucht', de met zorg en in brede kring aangekweekte en voortdurend gevoede behoefte bij de negentiende-eeuwers aan historische kennis en duiding. Maar waarom hadden de lezers ter bevrediging van dat verlangen romans nodig? Lag het niet meer voor de hand geschiedschrijvers te lezen?

Uitgeverij Verloren
Hilversum

